

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

Кафедра журналістики, української словесності та культури

***ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ***

Доповіді X Міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого
питанням функціонування професійного мовлення, лінгвокультурологічному
та соціокультурному аспектам філології

ВИПУСК X

Ірпінь–2020

Чорна Олена Віталіївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики, української словесності та культури
Навчально-наукового інституту гуманітарних наук
Університету державної фіскальної служби України;
Цимбалюк Світлана Ярославівна,
кандидат економічних наук, доцент,
директор
Наукової бібліотеки
Університету державної фіскальної служби України
(Ірпінь, Україна)

ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОДАТКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Системний характер термінології виявляється в різноманітних парадигматичних зв'язках і відношеннях між лексичними одиницями, зокрема синонімічних та гіперо-гіпонімічних. Слова в лексико-семантичній системі мови не існують ізольовано, між ними простежуємо закономірні зв'язки й відношення. Найважливішим із семантичних зв'язків Ю.С. Маслов вважає “ієрархічний зв'язок по лінії рід-видміж позначенням загальнішого, родового поняття .. і гіпонімами. Смисловим відношенням слова, з од ного боку, до його гіпероніма, а з д ругого – до сусідів, інших гіпонімів того самого гіпероніма, визначено обсяг і зміст вираженого в слові поняття” [8, с. 118]. У терміносистемах передаються системні відношення між професійними поняттями, зміст видового поняття виявляється ширшим за родове, а обсяг – вузьчим, а, отже, значення слів-гіпонімів (видових понять) включає в себе більшу кількість семантичних компонентів, ніж значення слів-гіперонімів (родових понять) [2, с. 59]. “Терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності у просторі або часі” [11, с. 191].

Гіперо-гіпонімія – є однією з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури і є “універсальним засобом тематичної ієрархічної організації конкретної терміносистеми” [11, с. 194]. Важливість досліджень цієї категорії визначається тим, що вона використовується при описові різних груп лексики, семантичних полів, усього словникового складу мови загалом. Вивчення принципів і закономірностей включення лексем до певних класів дозволяє вирішувати проблему впорядкування лексики, опису її тематичних зв'язків, що відображають системні відношення між реаліями світу. Істотне значення має гіперо-гіпонімія й для лексикографічної роботи: обов'язковим

принципом організації словника будь-якого типу є визначення слова через рід і видову відмінність. Ці відношення лексичних одиниць у мовознавстві називають також гіпонімічними [5, с. 91–92], категорійно-специфікаційними, інклюзивно-ексклюзивними [10, с. 29]. Вчені висловлюють різні думки щодо можливості поширення понять логіки (йдеться про використання терміна *родо-видові* відношення) на мовні явища. У працях науковців зафіксовано, що застосовувати це поняття щодо лексики є недоцільним [13, с. 44]. М.В. Лисякова вважає, що гіперо-гіпонімія має свою мовну специфіку і може розглядатися як самостійна лексико-семантична категорія [7, с. 17]. Л.А. Новиков називає гіперо-гіпонімічні відношення “найбільш фундаментальними парадигматичними смисловими відношеннями, за допомогою яких структуровано словниковий склад мови” [11, с. 241–242]. Підкреслимо, що якщо антонімічні та синонімічні відношення охоплюють лише частину слів, то родо-видові – усю лексику. Е.В. Кузнецова пояснює це паралельним існуванням тенденцій до узагальнення й конкретизації у людському мисленні [6, с. 66]. На сучасному етапі функціонування української мови термінотворення тяжіє до уточнення визначень понять, що виникають унаслідок постійного розвитку науки, саме через розширення родо-видових відношень, тобто за допомогою формально-семантичного виду гіперо-гіпонімічних відношень. Гіпероніми та гіпоніми – це слова, що позначають відповідно рід-вид, виконують у науковому тексті подібну до синонімів функцію. Розрізняючи гіпероніми (родові поняття) і гіпоніми (видові поняття) зауважимо, що гіпоніми, перебуваючи на нижчому щаблі ієрархічної структури, мають більшу кількість семантичних компонентів, які зумовлюють виокремлення конкретного із загального, вужчий обсяг поняття.

Розглядаючи термінологічні одиниці податкової галузі, помічаємо, що гіперо-гіпонімічні зв'язки характерні для термінів, які виражають ту саму семантичну ознаку, але відрізняються різним ступенем конкретизації: гіперонім позначає родові поняття, гіпоніми – конкретні видові поняття. Наприклад, податковий термін *оподаткування* зі значенням ‘система розрахунку податків та форма їх виплати’ [1, с. 848] виступає гіперонімом до гіпонімів *прогресивне оподаткування*, *пропорційне оподаткування*, *оподаткування пільгове*, *оподаткування подвійне*, *оподаткування прибуткове індивідуальне*, *система прибуткового оподаткування*, *оподаткування регресивне*, *оподаткування промислових товарів*, *оподаткування сільгосппродукції*, *оподаткування підприємств*.

Гіпонімічні відношення у податковій термінології вважаємо одним із найпродуктивніших чинників її структурної організації. Всі наукові поняття,

які охоплює досліджувана терміносистема, “підпорядковуються певній ієрархії, перебувають у своєрідних взаємозв’язках, а місце кожного визначають абстракції, узагальнення чи порівняння понять” [3, с. 91]. Поділяємо думку Т.І. Панько та інших учених, які вважають, що “гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем виникають або внаслідок синтагмозначень гіперонімів, або шляхом актуалізації їх парадигматичних значень” [12, с. 193]. Так гіперонім **плата** зі значенням ‘відшкодування вартості одержаного або використаного; те, чим відшкодовують’ [1, с. 980]; ‘платіж до бюджету за використання ресурсів, які перебувають у загальнодержавній власності на засадах певної еквівалентності стосунків платників і держави’ [15, с. 329] охоплює гіпоніми: *плата за воду, плата за землю, плата за марки акцизного збору, плата за природні ресурси, плата за спеціальне використання надр, плата накладна, плата орендна, плата орендна непередбачена, плата за фонди, плата за відшкодування витрат на геологорозвідувальні роботи*; гіперонім **збір** – ‘сума грошей, зібраних з багатьох людей, з багатьох джерел. // Форма податку. // Обов’язковий платіж юридичної або фізичної особи за послуги, що надаються їй державними органами. // Гроші, що стягуються або збираються за що-небудь або на що-небудь’ [1, с. 442] має такі гіпоніми: *адміністративний збір, акцизний збір, гербовий збір, екологічний збір, зовнішньоторговельний збір, ліцензійний збір, збір на обов’язкове державне пенсійне страхування, збір окладний (податковий), патентний збір, зрівняльний збір, реєстраційний збір, канцелярський збір, приписний збір, збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва, збір з власників транспортних засобів, збір з власників собак (худоби), разовий збір на колгоспних ринках* тощо. Гіперонім **збір** поєднує 69 гіпонімів.

Між членами гіперо-гіпонімічних відношень встановлено два види опозицій: привативні та еквіполентні. Привативні опозиції розвиваються між гіперонімом і кожним із кількох гіпонімів через наявність або відсутності додаткового семантичного компонента, тобто, накладаючи на значення терміна-гіпероніма семантичний компонент, отримуємо новий термін-гіпонім, що має семантичні ознаки гіпероніма плюс одна ознака, позначувана семантичним компонентом. Еквіполентні опозиції – зіставлення всіх гіпонімів за змістом розрізняювального компонента. Наприклад, гіперонім **податок** має гіпоніми *місцевий податок, податок на доходи, податок на прибуток, прибутковий податок*, які у свою чергу виступають гіперонімами для ряду термінів-гіпонімів, а саме: **місцевий податок** – *місцевий податок на будівництво, місцевий податок на транспортні засоби, місцевий податок на*

*промисел, місцевий податок на худобу, місцевий податок з власників собак, місцевий податок на димарі; **податок на доходи** – податок на доходи від грошових капіталів, податок на доходи від фізичних осіб; **податок на прибуток** – податок на прибуток корпорацій, податок на прибуток підприємств, податок на прибуток іноземних юридичних осіб від діяльності в Україні; **прибутковий податок** – прибутковий податок з колгоспів, прибутковий податок з кооперативних і громадських організацій, прибутковий податок з громадян, прибутково-майновий податок.*

Аналізуючи гіперо-гіпонімічні відношення УПТ, услід за Н.П. Романовою, послуговуємося поняттями “правильні” й “неправильні” родо-видові групи [13]. До *правильних* належає такі групи, які містять два гіпоніми, утворені протиставленням за наявністю/відсутністю певної ознаки (*висока платоспроможність – низька платоспроможність*). До *неправильних* зараховуються такі групи, які містять більше, ніж два гіпоніми.

До складу податкової термінології більшою мірою входять *неправильні* родо-видові групи, які містять більше двох гіпонімів. Наприклад, термін **податок** зі значенням ‘встановлюваний державою обов’язковий збір із фізичних та юридичних осіб (населення, підприємств, організацій і т. ін.) в державні та місцеві бюджети’ [1, с. 1007] виступає гіперонімом до таких гіпонімів: *податок адвалорний, податок біржовий, податок гербовий, податок місцевий, податок загальнодержавний, податок зрівняльний, податок квартирний, податок корпораційний, податок маргінальний, податок натуральний, податок грошовий, податок номінальний, податок з обороту, податок на печі, податок на судна, податок криголамний, податок на вуса та бороди, податок з продажу продуктів харчування, податок на нерухомість (на розкіш), податок на додану вартість* тощо. Загалом гіперонім **податок** охоплює найбільше (102) гіпонімів, які формувалися паралельно з розвитком податкової сфери, а їхня кількість відображає багатоаспектність податкової галузі, складність поняттєвого апарату, що відбивається у термінології.

Спостереження за явищем гіперо-гіпонімії в податковій терміносистемі податків дає змогу констатувати, що кількість власне семантичних родо-видових найменувань зменшується, оскільки постійно зростає зацікавленість до вивчення відповідного денотата.

Для податкової терміносистеми, крім гіперо-гіпонімічних (рід – вид) зв’язків, характерними є відношення «частина – ціле», які ґрунтуються на зв’язках (взаємодіях, залежностях) предметів. “Гіпонімічні зв’язки імен – вид класифікаційних концептуальних зв’язків, які відображають рівні подібності-

відмінності предметів, навіть якщо вони ніяк не пов'язані. Партитивні зв'язки – це рід імпліфікаційних концептуальних зв'язків, які передбачають і відображають зв'язки предметів, що перебувають у взаємодії і взаємозалежності. Частини взаємодіють, взаємопов'язані у структурі цілого” [8, с. 89]. Досліджувана термінологія містить невелику кількість термінів, пов'язаних відношеннями «частина – ціле», а саме: **податок** → прямий податок, непрямий податок, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість.

Завдяки тому, що мова зберігає у високорациональній формі здобуті людством знання про світ і відображує способи суджень про дійсність, “звернення до її організації та наповнення може бути ефективно використано для оформлення, систематизації наявного та отриманого в науці знання, для отримання нового (гіпотетичного, що вимагає перевірки) знання про той чи інший фрагмент дійсності, а також для удосконалення самого апарату пізнання. Суто мовні риси слова (морфологічна належність і структура, семантичний тип, внутрішня форма, місце у системі, парадигматичні та синтагматичні властивості) значущі у метамові науки і можуть бути джерелом уточнення знань” [4, с. 39].

Отже, родо-видові відношення є одним з основних чинників структурної організації української податкової термінології, в якій всі наукові поняття підпорядковані певній ієрархії, перебувають у своєрідних взаємозв'язках, а місце кожного визначають абстракції, узагальнення чи порівняння понять.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1719 с.
2. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах : [уч. пособие для филол. спец. вузов] / Б.Н. Головин, Москва : Высш. школа, 1987. 104 с.
3. Дорошенко С.М. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2004. 186 с.
4. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании). Ленинград : Наука. 164 с.
5. Крижанівська А.В., Симоненко Л.О., Панько Т.І. та ін. Склад і структура термінологічної лексики української мови. Київ : Наук. думка, 1984. 196 с.
6. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. шк., 1989. 216 с.
7. Лысякова М.В. Гипонимия в русском языке (Теория. Анализ. Типы гипонимов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. “Русский

язык". Москва, 1986. – 17 с.

8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. Москва : Высшая школа, 1987. 272 с.

9. Никитин М.В. Основы лингвистической теории. Москва: Наука, 1988. 167 с.

10. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположностей в лексике. Москва: Изд-во МГУ, 1973. 290 с.

11. Новиков Л.А. Семантика русского языка. Москва : Высш. шк., 1982. 272 с.

12. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 216 с.

13. Романова Н.П., Черемсина М.И. Лингвистическая термиология в системе и развитии . Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1987. 92 с.

14. Семантика и категоризация : учебное пособие / Ред. Ю.А. Шрейдер. Москва : Наука, 1991. 168 с.

15. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. 4-те вид., випр. та доп. Київ : Знання, КОО; Львів : Вид-во ЛБІ НБУ, 2002. 566 с.

Чорна Олена Віталіївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики, української словесності та культури
Навчально-наукового інституту гуманітарних наук
Університету державної фіскальної служби України;
Федорченко Катерина Андріївна,
студентка
Навчально-наукового інституту гуманітарних наук
Університету державної фіскальної служби України
(Ірпінь, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ

У першій третині ХХ ст. основна увага науковців концентрувалася на збиранні термінів з усних і літературних джерел, подальшому створенні на цьому ґрунті національної термінології. Подальший розвиток засвідчив нормоцентричне спрямування наукових пошуків вітчизняних термінологів, що передбачав вивчення терміна як складника лексичної системи, але переважно без врахування фахового мовного середовища.

Сьогодні простежуємо активне зацікавлення лінгвістів антропоцентричним та комунікативним напрямком творчих розвідок, що передбачають дослідження галузевих терміносистем із позицій тісного

Радкевич Г.Ю.	Концепт «воля» в українському паремійному просторі	56
Рахуба В.И.	Развитие навыков восприятия иноязычной речи на слух у студентов технических специальностей	59
Руденко С.М.	Кольоративи в глютонічному фреймі	62
Самигулина Ф.Г., Ма Синьяо	Гендерные стереотипы в дискурсе рекламы: лингвокультурный аспект	66
Симоненко Л.О.	Українська термінологія в соціоосвітньому просторі.....	70
Сопіна О.А.	Символи матеріального і духовного світу як репрезентанти релігійного дискурсу	72
Сукаленко Т.М.	Образно-перцептивні та мовні характеристики поліцейських чиновників (за матеріалами української літератури ХІХ ст.).....	74
Сущенко І.М., Яковчук А.В.	Синтаксичний спосіб творення українських податкових термінів	79
Тесленко І.С.	Лексичні особливості офіційно-ділового мовлення	82
Трофименко О.Є.	Термин родства «мама» и его варианты в художественном тексте (на материале произведений М. Шолохова)	84
Туровська Л.В.	Політична лінгвістика: основні етапи Становлення	88
Халіновська Л.А.	Міжнародні терміни в українських кросдисциплінарних дослідженнях	90
Цимбалюк С.Я., Чорна О.В.	Принцип системності в українській податковій термінології	94
Чорна О.В., Федорченко К.А.	Становлення української термінологічної лексики податкової сфери	99
Шевчук З.С.	Мовне конструювання лексем на позначення внутрішніх характеристик жінки (віковий і соціальний параметри)	104
Яценко Н.О.	Термінологізація та детермінологізація як лексико-семантичні процеси	107
